

ENGELLİLERİ NASIL ARAMIZA ALABİLİRİZ?

Dr. Asuman Koçman*

Doç. Dr. İsmail Tufan*

Özet: Engelliler, Türkiye’de nüfusun %12,3’ü oluşturmalarına rağmen topluma katılım konusunda sorunlar yaşamaktadır ve buna yönelik çözüm girişimleri de yetersiz kalmaktadır. Engellilerin sosyal rolleri ve statüsü üzerinden engellilere yönelik tepkiler ve girişimler ele alınacaktır. Engelliliğin sosyal bir olgu olarak ele alındığı bu makalede, engellilerin toplumsal yaşamdan dışlanma nedenleri ve diğer insanlar gibi “normal yaşam” sürmelerini sağlamak için öneriler sunulacaktır.

Anahtar sözcükler: Engellilik, toplumsal katılım, sosyal rol, engellilik statüsü

HOW CAN WE INTEGRATE DISABLED PEOPLE?

Abstract: Although disabled people constitute 13.3 % of the Turkish population, they have a lot of problems about participating in social life. Moreover, attempts to solve these problems are not satisfactory. This paper will handle the reactions to the disabled and the attempts to normalize their lives by making use of the concepts of their “social roles” and “social status”. This paper, which regards disability as a social phenomenon, aims to reveal the reasons for the exclusion of disabled people from social life and to offer some suggestions as to enable them to lead a “normal life” like others.

Key words: Disability, social participation, social roles of the disabled, the status of being disabled

GİRİŞ

Türkiye’de nüfusun %12,3’ü engellidir (DİE 2005 Haziran sonu itibariyle) (13). Topluma katılım konusunda büyük sorunlarla karşıya olan bu kitle için yapılan çalışmalar yetersiz düzeyde kalmaktadır. Burada bunun sebepleri ve neler yapılması gerektiği üzerinde durulacaktır.

Sosyal Roller

Toplumlar, beklentilerini sosyal roller aracılığıyla tanımlar ve bireylerden bu rolleri “oyunmalarını” bekler. Toplumsal beklentileri dile getirenler, aktörlerin

* Akdeniz Üniversitesi, Gerontoloji Bölümü

kendileridir, yani toplumu oluşturan bireyler, diğer aktörlerden davranış ve tutum konusunda bir dizi beklentilere sahiptirler. Zamanla tanımlanmış, sosyal ve kültürel faktörler tarafından da belirlenen toplumsal beklentiler, davranış talimatlarını, yani sosyokültürel normları ortaya çıkarmıştır. Bunlar belli durumlarda yapılması gereken girişimler hakkında ileri sürülen varsayımdırlar (11). Sosyal rol ve beklenti, aynı şeyi ifade eden kavramlardır (3).

Sosyal roller veya beklentiler, bireylerin getirebileceği randıman dikkate alınarak tanımlanmaktadır. Anne çocuğuna bakarsa, mutfak işlerini yaparsa, eşine karşı davranışları beklendiği gibi olursa, iyi bir kadın, iyi bir anne, iyi bir eş olduğu, yani randımanının yüksek olduğu ifade edilir. Erkeklerden de farklı şekillerde davranmaları ve bunlara göre tanımlanmış sosyal randımanları vardır. Bireylerin birden fazla toplumsal pozisyonları bulunduğu (örn. Baba, memur, arkadaş vs.) her pozisyonda farklı beklentilere cevap verebilmeleri gerekmektedir.

Randıman beklentisi yükseldikçe ve insan kendisini sosyal rolleriyle daha az bağdaştırdıkça, rollerini hem daha kolay oynar, hem de bunları ret eder veya kendine göre değiştirebilir (4). Başka bir deyişle, sosyal statüsü yükseldikçe, toplumun beklentilerine cevap vermeme olanakları birey açısından çoğalmaktadır.

Engellilik Statüsü

Engelli insanlara tarihin her döneminde ve her kültürde rastlanmıştır (5; 7). Ekonomik, politik, ideolojik durumlarla, engellilerin yaşam koşulları arasında sıkı ilişkiler vardır. Toplumda engellilere yardımcı olma isteği arttıkça, engelliler için yeni olanakların da ortaya çıktığı görülmüştür (8; 6: 12-48). Engellilik, diğer sosyal olgular gibi sosyal tasarımlardan biridir (17: 89-104). Bazı toplumlarda engellilerin de “normal yaşam” sürdürebileceği ön plana çıkarılırken, bazılarında “sosyal yetilerini belirli derecelerde yitirenler” olarak görülmektedirler.

Engellilere yönelik sosyal tepkiler, aktif öldürme girişimlerinden aktif destekleme girişimlerine kadar değişen geniş bir yelpaze sunmaktadır. Sosyokültürel beklentilere göre tanımlanan engelliliğe bağlı olarak bu “yelpazeden” engellilere yönelik davranış biçimleri seçilmektedir (10).

İnsanların %98'i engellilere çeşitli duygularla yaklaşmaktadır. Acımak, tedirgin olmak ve dehşet duyguları (16), engelli bir insanı görünce aynı anda yaşanabilmektedir.

Engelsiz insanların engelliler karşısında yaşadığı duygu kargaşası, engelliliğin türü ve derecesiyle ilişkilidir. Ağır düzeyde engelli kişilere kültürel faktörlerden büyük ölçüde bağımsız sosyal tepkiler gösterildiği, buna karşılık hafif engelli

olan bireylere, kültüre bağlı davranışların ağırlık kazandığı saptanmıştır (10; 15).

Engellilere yardım

Engelli insanlar için resmi ve gayri resmi birçok yardım türü ortaya çıkmıştır. Gayri resmi yardımlar, engelli bireyin yakın sosyal ilişki kurduğu insanlar tarafından sunulan yardımlardır (örn. Aile fertleri, komşular, arkadaşlar). Bunlar insani, ahlaki ve vicdani durumlarla bağlantılı olan ve desteklenmesi gereken yardımlardır. Buna karşılık resmi yardımlar, yani devletin engelliler için hazırlayıp sunduğu yardım türleri ve bunların kapsamı, ülkeden ülkeye değişmektedir.

Araştırmalar, 10 kişiden 8'nin engellilerin topluma katılmalarını istediklerini göstermektedir. Ama 10 kişiden sadece 5'i engelli insanlarla ilişki kurmaya razı geleceğini belirtmektedir (1: 30-39). Engelli statüsü, başkalarının sizden geri çekilmesi, yalnız bırakılmanız için önemli bir gerekçe olarak toplumda yer alan, değiştirilmesine çalışmak zorunda olduğumuz tutumlar ve davranışların bir başka adıdır.

Engellilere sunulan kurumsal hizmetler, onların, sosyal yaşama katılımlarını arttırmaya çalışırken (koruyucu ve destekleyici hizmetler), *diğer taraftan* kurumlara (örn. Bakımevleri) kapatma düşüncesinin ortaya çıkmasına da yol açabilir. Böylece engellilere yardım edilirken, soyutlanma mekanizmalarına (12) katkıda bulunulmuş da olunur.

Engellilik, sadece engelli sayısının büyüklüğünden ötürü değil, aynı zamanda engelliliğin insani görüntülerden biri olduğu nedeniyle de sosyal bir olgudur. Sosyal politikaların hedefi, engellilerin yaşam alanlarına katılımlarını engelleyen durumlarla mücadele etmektir. Engelli insanlardaki "farklı" özellikler yerine, engelsiz insanlarla "ortak" özellikleri ön plana çıkarılmalıdır. Engelliliğin türü, topluma katılımın gerekçesi veya reddi haline getirilmemelidir. Her engelliye, engelliliğinin türünden bağımsız olarak toplumsal alanlara katılma olanakları sunulmalıdır. Kendi yaşamları hakkında her türlü kararı kendileri alabilmelidir (9: 12-27). Çünkü yaşamı üzerindeki denetimini yitirmiş insanlar, başkalarıyla ilişki kurabilecek fırsat eşitliğini de kullanabilecek durumda değildir.

Katılım Olanakları

Engelli insanların Türkiye'deki en önemli problemlerinin başında, sahip oldukları sosyoekonomik nitelikler gelmektedir. Eğitim, meslek eğitimi ve iş piyasalarına katılma gibi insanın normal bir yaşam sürdürmesine olanak yaratan fırsatlardan yararlanamamaktadırlar. Bunun için sadece okullara ve iş piyasalarına bakmak yeterli gelecektir. Ne sokakta, ne okulda, ne de iş yerinde

çok fazla engelli bireylere rastlanmaması, engeli insanların topluma katılmadıklarının belirgin göstergeleridir.

Engellilerin iş piyasalarından dışlanması, tabii ki sadece Türkiye'ye özgü bir sorun değil. Almanya'da 1984'te yapılan bir araştırmada özel işletmelerin %8'i engelli bir insana iş verebileceğini, kamu işletmelerinin %38'i ağır dereceli engelliliğine rağmen, engelsiz biriyle kalifiyeliği aynı ise engelli kişiyi işe alacağını belirtti. Özel ve kamu işletmeleri arasında fark bulunmadığı %50'den fazlasının, engellilere iş vermekte tereddüt ettikleri belirlendi (2).

Özel veya kamu işletmelerinde çalışanlardan biri engelli olursa, çalışma ortamının engelliye uygun hale getirilmediği belirlendi. Aksine çalıştığı yerden alındığı, başka çalışma alanına kaydırıldığı görüldü. Engellilere uygun bir çalışma ortamı yaratmak yerine, engellileri çalışma ortamına uydurmaya yönelik girişimlerin çoğunlukta olduğu saptandı (2). Bunlar işletmecilik açısından bakıldığında o kadar da tuhaf davranışlar değildir. Kanımızca “kilit” düşünce, belirtilen araştırmada resmi kurumların dile getirdikleri “engelsiz biriyle eşit kalifiyelik varsa” ifadesidir. Engelsizlerle aynı kalifiyeliği nasıl elde edebileceklerine de resmi kurumların yanıt vermesi gerekir. Katılım olanaklarının sosyal politik kararlara bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de engellilerin büyük bölümü bedensel engellidir. Duyusal engellilerin yanı sıra zihinsel engelliler, eğitim ve çalışma olanaklarından yararlanamamaktadırlar (14). Ama genel olarak bakıldığında engelliliğin türünden bağımsız, eğitimden yararlanamamak ve ekonomik bağımlı biri olarak yaşama arasında çok sıkı ilişkiler bulunduğu dikkat çekmektedir.

Engellilerin topluma en üst düzeyde katılımlarını sağlayabilmek için, onları diğer bireylerin gözünde “denk partner” haline getirecek girişimlere ağırlık verilmelidir. Bu da eğitimden başlamalı, iş piyasalarına yansmalı ve sosyal güvenlik sisteminde değişimlere kadar varmalıdır.

Diğer taraftan toplumda engellilere yönelik olumsuz tutum ve davranışlarla daha etkin bir mücadele yolu seçilmelidir. Yılda bir kere “Özürlüler Haftası” kapsamında engellileri anımsamak iyi girişimlerden biridir, ama keşke 51 hafta onları anımsayıp, topluma katılmaları için uğraş verip, yılda bir kere yorgunluğumuzu üzerimizden atmak için “Özürlüleri Unutma Haftası” düzenleyebilseydik.

KAYNAKLAR

1. Bächtold, A., „Soziale Reaktionen auf behinderte Jugendliche. Einstellungen und gesellschaftliche Hintergründe“ S. 30-39, içinde: Geistige Behinderung 1/1984. 1984
2. Bethmann, H., ve arkadaşları, Behinderte in der Arbeitswelt. Ein praktischer Ratgeber. 3.Aufl. Köln: Bund – Verlag, 1993.
3. Dahrendorf, R. Homo sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der sozialen Rolle. 4. erw. Aufl., Köln, Opladen: Westdt. Verlag, 1964.
4. Dreitzel, H. P., Die gesellschaftlichen Leiden und das Leiden an der Gesellschaft. Vorstudien zur einer Pathologie des Rollenverhaltens, Stuttgart: Enke, 1972
5. Freytag, G., Bilder aus deutschen Vergangenheit, Bd. II, Reformzeit und Dreißigjähriger Krieg, Gütersloh: Bertelsmann Verlag, 1998
6. Löwe, A.. „Gehörlosenpädagogik“ S. 12-48, içinde: Geschichte der Sonderpädagogik, editör: S, Svetluse, Stuttgart. 1983
7. Marrou, H. I.. Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum. München. 1977
8. Meyer, H.. „Geistigbehindertenpädagogik“ içinde: Geschichte der Sonderpädagogik editör: S, Solorová, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. 1983
9. Miles-Paul, O. ve Frehse, U.. “Persönliche Assistenz. Ein Schlüssel zum selbstbestimmten Leben Behinderter“ S. 12 – 27, içinde: Gemeinsam Leben 1/1994.
10. Neubert, D. ve Cloerkes, D.. Behinderung und Behinderte in verschiedenen Kulturen, Heidelberg: Schindele, 1987
11. Reinhold, G., Soziologie-Lexikon. München, Wien: Oldenbourg, 1991.
12. Rosenberger, M.. Ratgeber gegen Aussonderung. Heidelberg: Edition Schindele, 1998
13. T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara: DİE Matbaası, 2005.
14. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. Türkiye Özürlüler Araştırması. Yayın Numarası 2913, DİE Matbaası: Ankara. 2002.
15. Tröster, H.. Einstellung und Verhalten gegenüber Behinderten. Konzepte, Ergebnisse und Perspektiven sozialpsychologischer Forschung. Bern, Stuttgart, Toronto: Huber, 1990.
16. v.Bracken, H., Vorurteile gegen behinderte Kinder, ihre Familien und Schulen. Berlin, 1976.
17. Walthes, R.. „Behinderung aus konstruktivistischer Sicht“, S. 89-104, içinde: “Behinderung” – Von der Vielfalt eines Begriffs und den Umgang damit, editör: J. Neumann. Tübingen. 1995.